

Fikret Karčić, SHARI‘A COURTS IN YUGOSLAVIA 1918–1941, Sarajevo: Center for Advanced Studies, 2019, 196 str.

Ove 2020. navršilo se 40 godina bogatog naučno-nastavnog rada i stvaralaštva Fikreta Karčića, profesora Komparativne pravne historije na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Imajući u vidu Karčićev veliki doprinos, stečeni ugled i autoritet u naučnom svijetu, kao i dugogodišnju saradnju, Centar za napredne studije iz Sarajeva (CNS) obilježio je na poseban način njegov jubilej. Objavljena su dva značajna djela: *Islamska pravna kultura u tranziciji – eseji u čast Fikreta Karčića* – zbornik naučnih priloga iz različitih oblasti: prava, historije, islamskih nauka, u kojima su autori obradili pojedine naučne fenomene i pitanja iz domena Karčićevog naučnog opusa, te knjiga *Shari‘a Courts in Yugoslavia 1918–1941*. Radi se o engleskoj verziji Karčićevog magistarskog rada *Šerijatski sudovi u Jugoslaviji 1918–1941* (Pravni fakultet, Beograd, 1985) koji je već 1986. objavilo Vrhovno islamsko starješinstvo u SFRJ (drugo izdanje: Fakultet islamskih nauka – El-Kalem, Sarajevo, 2005). Vladanje materijom i jednostavnost stila korištenog tokom izlaganja predmetne materije davno su preporučili ovu Karčićevu knjigu naučnoj i široj javnosti. Njen prevod na engleskom jeziku objavljen je bez većih izmjena.

Knjiga se sastoji od pet poglavlja. U prvom, *General Remarks on Shari‘a Law and its Application in the Southern Slavic Lands before 1918 (Opće napomene o šerijatskom pravu i njegovoj primjeni u južnoslavenskim zemljama prije 1918. godine)*, autor je u kraćim crtama predstavio stanje šerijatskog prava u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj, Sloveniji, Slavoniji i Dalmaciji. Različitost pravnih tradicija kojima su ove zemlje pripadale, osmansko-orijentalnoj i evropskoj kontinentalnoj, stvorile su brojne modalitete primjene šerijatskog prava na tom prostoru. Dok su na području Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, nekadašnjim osmanskim provincijama, i dalje postojali mehanizmi primjene šerijata kroz sistem šerijatskih sudova i muftija, takve prakse u Hrvatskoj, Slavoniji i Sloveniji nije bilo. Razlog je bio u tamošnjem relativno malom broju muslimana, te tadašnjim pravnim rješenjima kojima su bračni, porodični i drugi lični sporovi delegirani građanskim sudovima, izdvajajući ih time iz vjerske u sekularnu sferu.

U drugom poglavlju, *The Mandatory Character of Shari‘a Law and the Institution of State Shari‘a Courts in Yugoslavia from 1918 to 1941 (Obaveznost šerijatskog prava i ustanova državnih šerijatskih sudova u Jugoslaviji 1918–1941)*, prikazan je proces formiranja šerijatskih sudova u Kraljevini Srba, Hrvata, Slovenaca (SHS) – kasnijoj Kraljevini Jugoslaviji, sa osvrtom na političke, društvene i druge okolnosti koje su ga pratile. Po okončanju

“Velikog” – Prvog svjetskog rata novostvorena Kraljevina SHS je potpisivanjem Sanžermenskog mirovnog sporazuma 1919. prihvatila određenu obavezu zaštite manjina na svom državnom teritoriju. U konkretnom slučaju se to odnosilo i na muslimane, čiji je položaj bio regulisan članom 10 pomenutog sporazuma koji je obavezivao Kraljevinu SHS da preuzme međunarodne obaveze u pogledu uređenja porodičnog i ličnog statusa muslimana, imenovanja reisul-uleme, zaštite džamija, grobalja i drugih bitnih pitanja. Ova međunarodna garancija će kasnije, na insistiranje muslimanskih političkih predstavnika, postati sastavnim dijelom Vidovdanskog ustava (1921). Članom 109 ovog ustava je bilo propisano da u porodičnim i nasljednim poslovima muslimana sude državne šerijatske sudije. Bilo je to jedinstveno pravno rješenje gdje je državna vlast ustavnim, a kasnije i zakonskim putem, sankcionisala primjenu nekog vjerskog prava. Međutim, nezavidna politička situacija u Kraljevini usporavala je izgradnju institucionalnog mehanizma primjene šerijata. Taj proces je okončan u martu 1929. donošenjem Zakona o šerijatskim sudovima i šerijatskim sudijama. Šerijat je bio sastavni dio vjerskog identiteta 1,300.000 muslimana raznolikog etničkog i lingvističkog porijekla.

U trećem poglavlju *The Structure and Functioning of the Shari‘a Courts (Struktura i funkcionisanje šerijatskih sudova)* opisan je rad šerijatskih sudova između dva svjetska rata, postupak imenovanja šerijatskih sudija, odnos sudova prema organima vlasti i relevantnim muslimanskim institucijama poput Vrhovnog islamskog starješinstva (IVZ) te karakteristike šerijatskog postupka. Prema Zakonu o šerijatskim sudovima i šerijatskim sudijama uspostavljena je dvostepena hijerarhija. Prvu instancu su predstavljali sreski šerijatski sudovi koji su osnivani u srezovima gdje je živjelo minimum 5.000 muslimana. Za one srezove sa manjim brojem muslimana ministar pravde je posebnim aktima propisivao nadležne sudove za ta područja. Drugostepenu, vrhovnu instancu činili su Vrhovni šerijatski sud u Sarajevu i u Skoplju. Pored razmatranja žalbi na odluke prvostepenih organa, vrhovni sudovi su mogli da nadziru rad nižih sudova i upućuju ih na ispravljanje eventualnih nezakonitosti u radu. Šerijatske sudije je postavljao kralj na prijedlog ministra pravde, ali je u postupak imenovanja bila uključeno i Vrhovno islamsko starješinstvo. IVZ je svakome sudiji dodjeljivala poseban dokument – muraselu, kojom je potvrđivano da njen nosilac može nesmetano obavljati šerijatske sudske poslove. Bez nje nije bilo moguće obaviti imenovanje sudije, čime je prihvaćen austrougarski pravni model imenovanja sudija koji se ranije primjenjivao na području Bosne i Hercegovine. Pored murasele, IVZ je imala i drugi način na koji je mogla uticati na rad šerijatskih sudova, a to je davanjem mišljenja o bitnim pravnim pitanjima. Posebnu pažnju Karčić je posvetio komparaciji duhovnih i šerijatskih sudova. Duhovni sudovi su spadali u posebne ustanove u okviru rimokatoličke i pravoslavne vjerske hijerarhije, nadležni za pojedina

pitanja bračnog prava (valjanost braka, razvod), dok su za ostala bili nadležni redovni građanski sudovi. Djelatnost duhovnih sudova bila je uređena isključivo vjerskim (crkvenim) propisima. Položaj i rad šerijatskih sudova uređen je, s druge strane, državnim propisima. Bili su sastavni dio državnog pravosuđa, presude su izricane u ime kralja, šerijatske sudije su tretirane kao državni službenici. Pred duhovnim sudovima presude su donosili crkveni velikodostojnici, a u teoriji je postojala nedoumica da li su odluke sa ovih foruma izvršne ili je potrebna državna intervencija. Ove ustanove su postojale u pojedinim dijelovima Kraljevine, dok su šerijatski sudovi funkcionirali na čitavoj teritoriji države. Procesni položaj stranaka bio je povoljniji pred šerijatskim sudovima u smislu prava na pomoć advokata u odbrani. Pri duhovnim sudovima zastupanje putem advokata bilo je zabranjeno ili ograničeno.

U četvrtom poglavlju *The Sources and Character of Shari'a Law in Yugoslavia (Izvori i karakter šerijatskog prava u Jugoslaviji)* Karčić govori o šerijatskim pravnim izvorima. Općenito posmatrajući, izvori se mogu podijeliti u nekoliko grupa: djela muslimanskih pravnika, osmansko tanzimatsko zakonodavstvo, privatne kompilacije šerijatskog prava i okružnice vrhovnih šerijatskih sudova. Problem u primjeni prava proizlazio je iz nedostatka jedinstvenog pravnog propisa u kojem bi bila sistematizovana važeća pravila. Ta prepreka se nastojala savladati putem okružnica i naredbi vrhovnih šerijatskih sudova. Ova praksa je postojala još i prije donošenja Zakona iz 1929. godine, a nastavljena je i kasnije. Sa okružnicama su davana mišljenja o primjeni pojedinih propisa, načinu rješavanja određenih sporova. Niži sudovi su ih bili obavezni primjenjivati u svom radu. Tumačenjem šerijata na ovaj način često se odstupalo od učenja zvanične hanefijske pravne škole. To je bio rezultat potrebe za ostvarenjem pravičnosti, efikasnosti i zaštite prava pojedinaca. Autor navodi nekoliko zanimljivih primjera koji potkrepljuju ovo zapažanje. Okružnicom Vrhovnog šerijatskog suda u Sarajevu broj 267 od 4. jula 1917. prihvaćeno je tumačenje da se lice koje nestane sa bojnog polja tokom oružanog sukoba može proglasiti mrtvim ako tome posvjedoče njegovi saborci. To je uvelike olakšalo postupak proglašenja nestalog lica umrlim, za koji se do donošenja ove okružnice tražio protok od 30, 60, 70, 80 ili čak 90 godina od nestanka. Novo rješenje je u velikoj mjeri ubrzalo diobu zaostavštine i regulisanje izdržavanja djece i preživjelih bračnih supružnika. Do ukidanja hilafeta u Turskoj 1924. vrhovni sudovi u Kraljevini SHS su se pozivali na fetve vrhovnog vjerskog starješinstva svih muslimana (Mešihat) koje su objavljivane u listu *Beride-Ilmije*. Gubitkom ovog značajnog autoriteta vrhovni sudovi su se dalje pozivali na reformatorska pravna rješenja iz Alžira, Egipta i Tunisa. Okružnice su uvodile novitete u sve oblasti prava, uključujući i bračno i porodično pravo. Vrhovni sud u Skoplju je okružnicom broj 97 od 1. januara 1930. usvojio rješenje po kojem je ženi omogućeno da zatraži razvod u slu-

čaju muževljevog siromaštva. Poligamni brakovi su se mogli sklapati ukoliko je prva žena bolovala od steriliteta ili neke druge bolesti. Taj uslov je kumulativno vezan sa saglasnošću prve žene za sklapanjem ovakvog braka, a muž je imao obavezu da ih obje podjednako izdržava i tretira. Karčić posebno ističe da su okružnice korištene kao najpogodnije sredstvo za reformu šerijatskog prava u monarhističkoj Jugoslaviji. Sličan primjer je zabilježen u Sudanu. Tamošnji sudovi su također putem okružnica vrhovnog šerijatskog sudije mijenjali postojeće pravo, za razliku od drugih evropskih zemalja gdje je to činjeno putem kodifikacija ili državnog zakonodavstva. Iako se radi o dvjema državama sa potpuno različitim pravnim sistemima i tradicijama, korištene su iste pravne tehnike, što autor tumači posljedicom suočavanja društava sa istim problemima koji se rješavaju sličnim metodima.

U posljednjem, petom poglavlju *The Social and Legal Consequences of Applying Shari'a Law and the Existence of Shari'a Courts* (Društvene i pravne posljedice primjene šerijatskog prava i postojanja šerijatskih sudova) analiziran je položaj šerijata kao društvenog i kulturnog simbola muslimana, njegove primjene u bračnim i porodičnim pravnim odnosima, sa osvrtom na kritike pojedinih pravnih instituta. Muslimansku zajednicu u Kraljevini SHS/Jugoslaviji karakterisala je endogamičnost – tendencija sklapanja brakova unutar zajednice. Jačanju ovog fenomena doprinijela su dva pravna instituta. Prvi je bio zabrana muslimankama da sklapaju brak sa nemuslimanima, dok je muškarcima bila dozvoljena bračna zajednica sa Jevrejima i kršćankama. Pravne posljedice braka su određivane prema šerijatskim pravnim propisima, a supružnicima u mješovitim brakovima bilo je zabranjeno međusobno nasljeđivanje, jer je šerijat razliku u vjeroispovijesti smatrao preprekom pri nasljeđivanju (*ihtilafu-d-din*). Ipak mješoviti brakovi su zabranjeni zaključkom Šireg savjeta reis-ul-uleme od 21. decembra 1938. godine. Drugi pravni institut koji je jačao endogamičnost bio je *kufv* – dostojnost supružnika. Traženo je da supružnici budu istog ili jednakovrijednog društvenog položaja. Najveću kritiku šire i naučne javnosti pretrpili su poligamni brakovi. Karčić zapaža da su oni bili rijetkost u jugoslavenskim krajevima, a u Bosni i Hercegovini još više. Poligamija je zabilježena na području Cazinske krajine. U vremenima ranijih oružanih sukoba kojima je ovaj kraj zbog svog isturenog geografskog položaja bio izložen stradao je znatan dio muškog stanovništva. Zato su žene pristajale na zaključenje ovakvih brakova kako bi osigurale potrebnu egzistenciju. Autor objašnjava da poligamija nije bila rasprostranjena u onoj mjeri kao, primjerice, na Bliskom Istoku. Slična tendencija je prisutna i kod tzv. braka sa amidžišnom (kćerkom od amidže), što muslimani nisu praktikovali, pa su ovakve pojave izjednačavali sa grijehom. Naučna i šira javnost često su kritikovale pojedine aspekte šerijata. To se u prvom redu odnosilo na nepovoljan položaj žene kao rezultat tradicionalnih shvatanja i

pogrešnog tumačenja prava, kako to predočavaju pojedini autori. To je posebno izraženo kod nasljeđivanja i prava žene na razvod braka. Srećko Culja, profesor građanskog procesnog prava, u svojoj analizi šerijatskih sudova i općenito njihovog položaja u jugoslavenskom pravnom sistemu, ustvrdio je da su muslimanima donošenjem Zakona o šerijatskim sudovima i šerijatskim sudijama bile date neosnovane privilegije u odnosu na druge manjinske zajednice. Kako je cilj režima u Beogradu bio stvaranje jedne jedinstvene zajednice bez međusobnih nacionalnih, kulturnih, vjerskih i drugih barijera, šerijatski sudovi su, kako ističe Culja, bili grubo odstupanje od tog cilja. Stoga je bilo potrebno ograničiti ih na unutrašnju, vjersku sferu djelovanja, a vanjske pravne odnose prepustiti državi.

Karčić je u svom radu koristio brojne i raznovrsne izvore: od sudske građe šerijatskih sudova do relevantnih naučnih publikacija. Iako je ova knjiga nastala prije skoro četiri decenije u duhu tadašnje pravne nauke, ona nije izgubila na svojoj aktuelnosti i težini. Dr. Ahmed Alibašić je, ispred CNS-a, napisao da nakon ove Karčićeve knjige nije nikada poslije “urađeno ništa što bi značajnije pomjerilo granice naših saznanja o tom pitanju”, kao i da je ona nastala u veoma teškim uslovima za sve islamske teme, “napisana tako da bi je mnogi istraživači i danas, uz neke sitnije izmjene rado potpisali”. Njena relevantnost nije izblijedjela, “svjedoči o temeljnoj karakteristici Profesoro-
vog znanja: ono traje.” Sadržaj knjige, atraktivnost teme dovela je, s punim pravom, do njenog objavljivanja na engleskom jeziku. Uz isticanje naučne vrijednosti ove Karčićeve knjige i njegovog dosadašnjeg rada, treba svakako pohvaliti i podržati Centar za napredne studije na ulaganju truda na daljem promoviranju, očuvanju i prevođenju ovakvih postignuća – djela neupitne i trajnije vrijednosti, na području pravnih, islamskih nauka i drugih oblasti.

Sead Bandžović